

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Kvindelin

F O T O G R A F I E R F R A B Y E N

1 8 8 0 - 1 9 4 0

Kvindelin

Kvindelin

F O T O G R A F I E R F R A B Y E N

1 8 8 0 - 1 9 4 0

Af Barbara Adler, Karin Lützen

Birgitte Possing, Bente Rosenbeck og Grete Silding

HØST & SØN

© Høst & Søn's Forlag, København 1981.

Vedrørende bogens fotografier, se billednøglen side 86.

Sat og trykt hos Aarhus Stiftsbogtrykkerie, Århus 1981.

ISBN 87-14-28151-7

Fotokopiering eller anden form for mekanisk gengivelse af denne bogs tekst og illustrationer er ikke tilladt ifølge gældende lov om ophavsret.

DANSKE KVINDERS FOTOARKIV

har vi oprettet, fordi vi fandt, at det på de etablerede arkiver var vanskeligt at finde gamle fotografier af kvinder. For at undgå at skulle lede mange forskellige steder har vi nu samlet 2.000 fotografier og ordnet dem, så arkivet er let at betjene, og at det ønskede fotografi hurtigt kan findes. Vi samler billeder, der viser kvinders liv – kvinders arbejde, kvinders fritid. Kvinder alene og sammen med familie og kvinder sammen med andre kvinder.

Arkivet er åbent for alle kvinder, der ønsker at benytte fotografierne til arbejde, der støtter bestræbelserne for kvindernes ligestilling i samfundet.

Selv om vi allerede har en del fotografier, vil vi gerne have endnu flere. Skulle der derfor være nogle af denne bogs læsere, der er i besiddelse af relevante billeder, vil vi være glade for at få lov til at låne dem, så vi kan af-
fotografere dem. Henvendelse kan ske til

DANSKE KVINDERS FOTOARKIV,

c/o Karin Lützen,

Bredgade 35,

1260 København K.

Indhold

Forord

Pigeliv. Fra billede 4 til 31.

Hustru – husmoder. Fra billede 32 til 54.

Kvinde-arbejde. Fra billede 55 til 78.

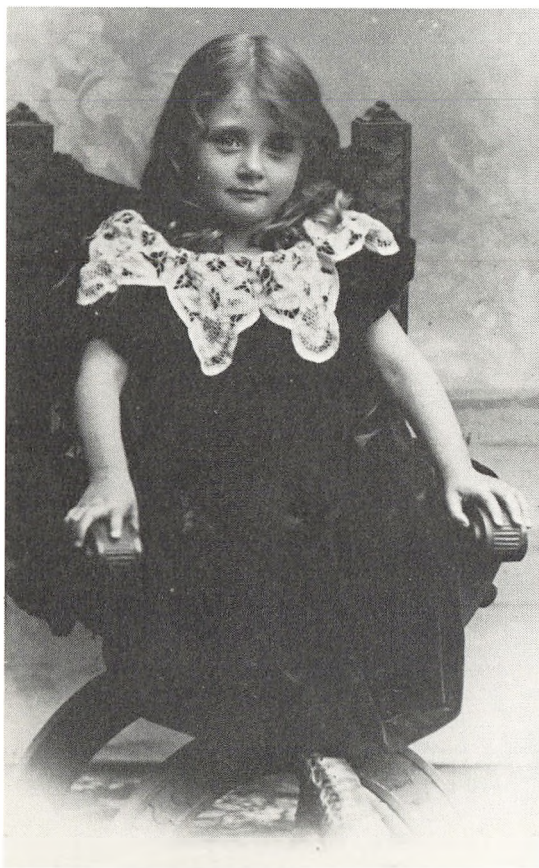
Den frie kvinde. Fra billede 79 til 99.

Kvindehistorie 1880–1940 side 79.

Billednøgle side 86.

Forord

Denne bog er lavet på baggrund af udstillingen »Kvindelig« på Københavns Bymuseum i sommeren 1980. Vi har valgt at dele den i en billeddel og en tekstdel, så fotografierne ikke bliver illustrationer, men fortæller deres egen historie. Det er en subjektiv historie, for heller ikke fotografier er objektive, alle har de haft bestemte formål: Kvindeforeningerne har villet vise, at

1

2

de var stærke – arbejdsgiverne har villet vise, at arbejdspladserne var gode – familierne har villet vise, at de var glade og smukke.

Med historien i billederne viser vi de enkelte kvinders liv. Med historien i teksten supplerer vi nogle af de kendsgerninger, som hører med til kvindehistorien om de mange kvinders liv. Derfor bruger vi også nogle af billederne igen i tekstdelen – viser de samme fotos under forskellige synsvinkler.

Vi har med vilje ikke sat tekst under fotografierne for at lade dem tale deres eget sprog. I stedet har vi givet fotografierne numre og bagest i bogen anbragt en billednøgle, der giver alle de oplysninger, vi har om dem.

Arbejdet har været fordelt på den måde, at fotograf Barbara Adler har kopieret alle fotografierne og arkitekt Grete Silding har forestået layout'en og folklorist Karin Lützen har fundet citaterne samt taget sig af billednøglen. Men alle fotografierne er valgt og sammenstillet af Barbara, Grete og Karin i fællesskab. Det historiske afsnit er skabt af Bente Rosenbeck og Birgitte Possing, som er historikere, Else Sander, som er journalist, har været behjælpelig med det sproglige.

Alle har vi det ønske, at bogen vil anspore kvinder til at se på deres egne familie-billeder på en ny måde. Og desuden selv at skabe billeder af deres egen verden.

3

Pige
lin

5

6

8

9

10

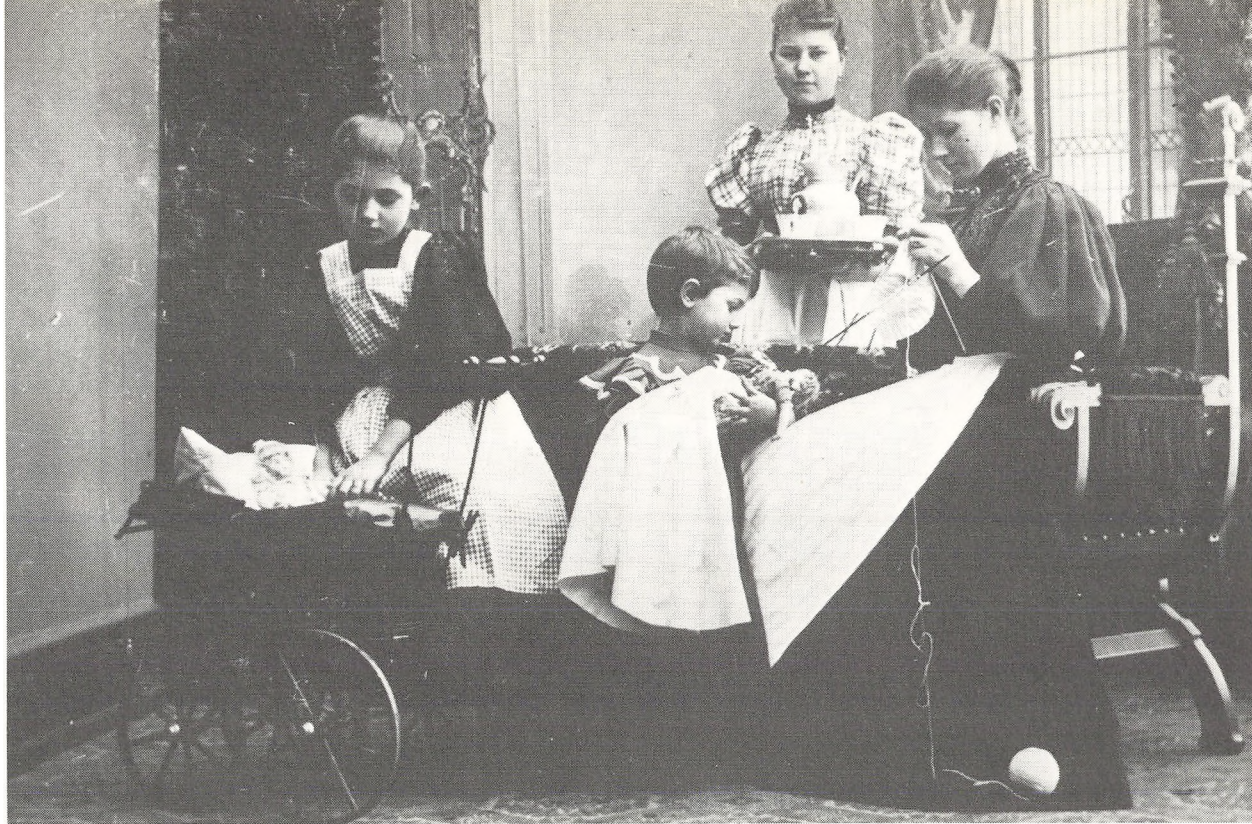

20

21

a

b

c

d

26

30

31

32

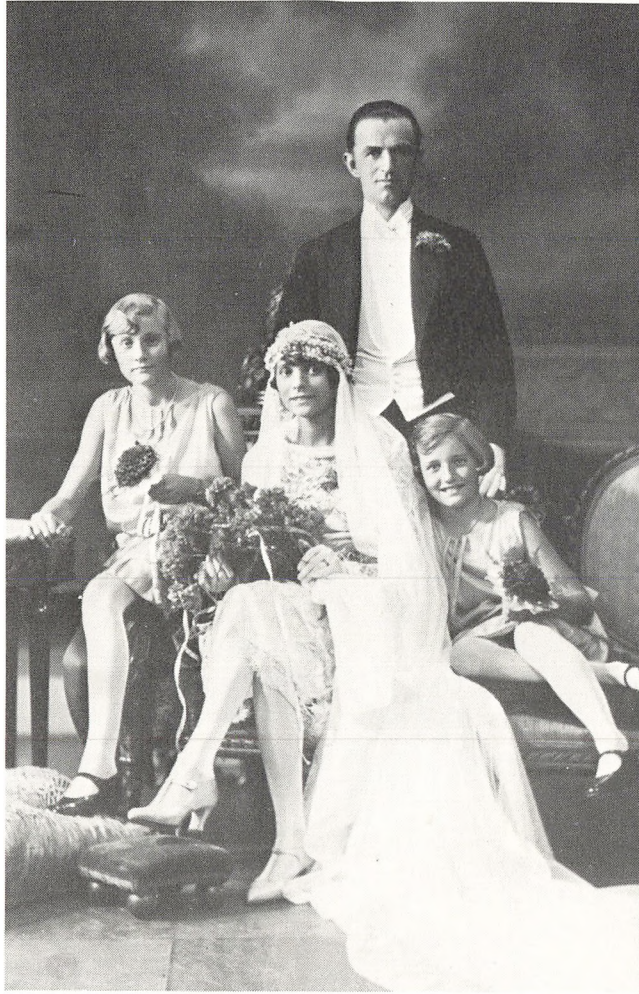

Hustru-husmoder

»Vi kvinder er dog ret ulykkelige. Altid er vor Skæbne afhængig af andres, altid leve vi paa anden Haand, – vort eget Liv forekommer os saa ubetydeligt og uden Interesse, at vi ligefrem foragte det, naar det ikke kan anvendes af en eller anden. –«

»Dengang forstod jeg ikke Mødrenes Henrykkelse over Frierne og Forlovelserne, men senere gik det jo nok op for mig, at det var Forsørgelsen, den sikrede Fremtid, der laa bag Glæden. Forsaaivdt var Mødrene mere fremsynede end Fædrene, for jeg syntes altid, at de var mugne og fulde af Forbehold overfor Svigersønnerne. Og det var jo saadan set idealistisk nok, at de ikke ønskede at betragte deres Døtres Ægteskab som en Forsørgelsesanstalt, men paa den anden Side var det meget faa af Fædrene i vore Kredse, der rørte en Finger for, at Døtrene skulde lære noget, der gav dem Mulighed for at forsørge sig selv.«

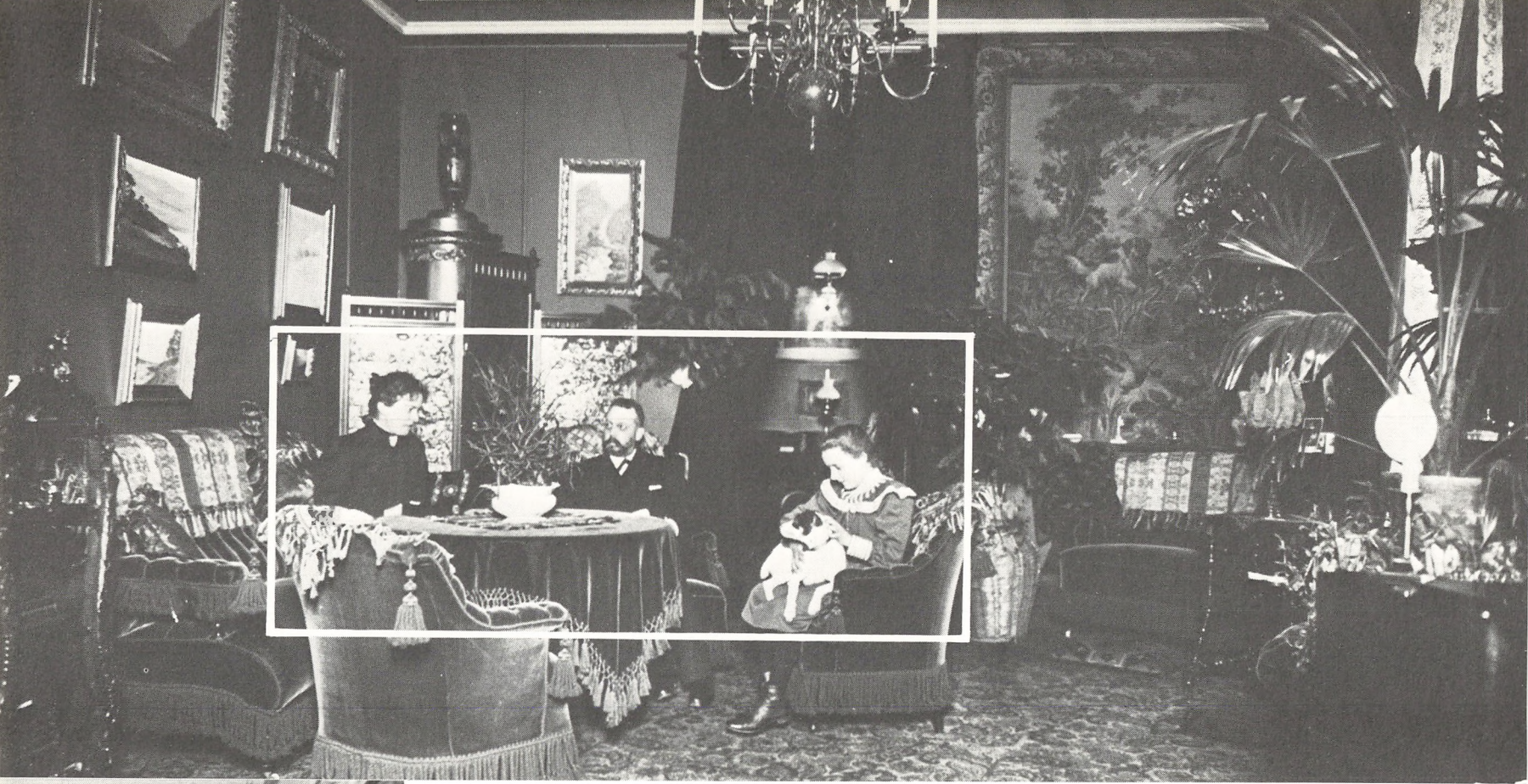

37

38

49

50

Kvinde-arbejde

55

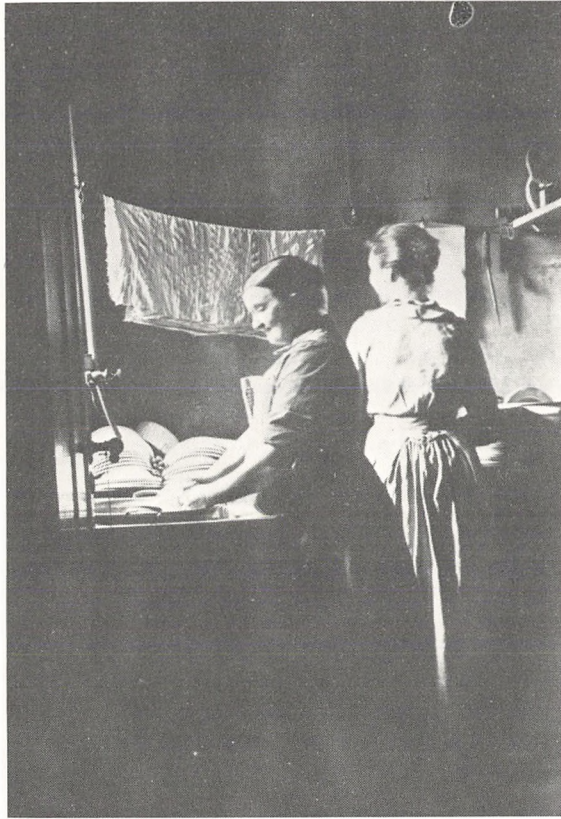

Der var i Kjøbenhavn d. 1ste Februar 1880 ialt 125,998 Individuer af Kvindekøn (nu $\frac{1}{3}$ mere). Deraf er det for de to Tredjedels Vedkommende anført, at de bleve forsørget af andre (Fædre, Ægtefæller osv.), for den ene Tredjedels Vedkommende – 41,281 – at de forsørgede sig selv (eller forsørgedes af det offentlige). Fordelingen af disse 41,281 var i store Træk følgende:

- 967 Lærerinder
- 937 Jordemødre, Sygeplejersker, Andre fast ansatte i underordnede Poster, Studerende, Nonner o. A.
- 5,194 Pensionistinder, Beboere af milde Stiftelser, Kapitalistinder.
- 645 Dameskrædderinder (med Systue).
- 260 Vaskeriejersker.
- 63 Frisørinder (med Frisørstue).
- 159 andre Indehavere af Håndværks- og Industriforretninger.
- 731 Småhandlende.
- 304 Restauratricer o.l.
- 130 Modehandlerinder.
- 318 andre Indehavere af Handelsforretninger.
- 7,171 Syersker.
- 581 Vaskepiger, Strygersker m.m.
- 229 Tobaksrullersker o.l.
- 995 andre Fabrikarbejdersker og Medhjælpersker ved Håndværk og Industri.
- 452 Butiksjomfruer og andre Medhjælpersker ved Handelsforretninger.
- 14,425 Tjenestepiger.
- 3,262 Daglejersker, Portnersker, Bude, ledige Tjenestetyende, Kogekoner o.l.
- 3,060 med ubestemt og uangivet Erhverv.
- 1,398 Personer i Fattigstiftelser, Straffeanstalter m.m.

56

57

58

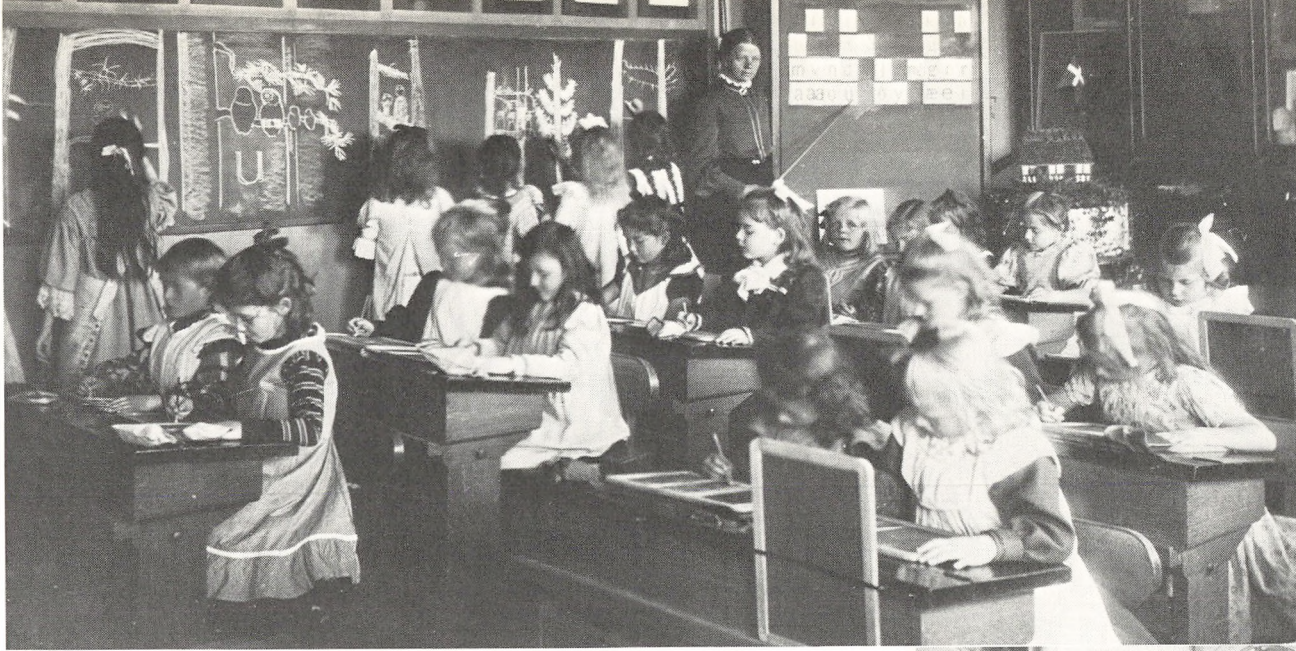

61

62

64

65

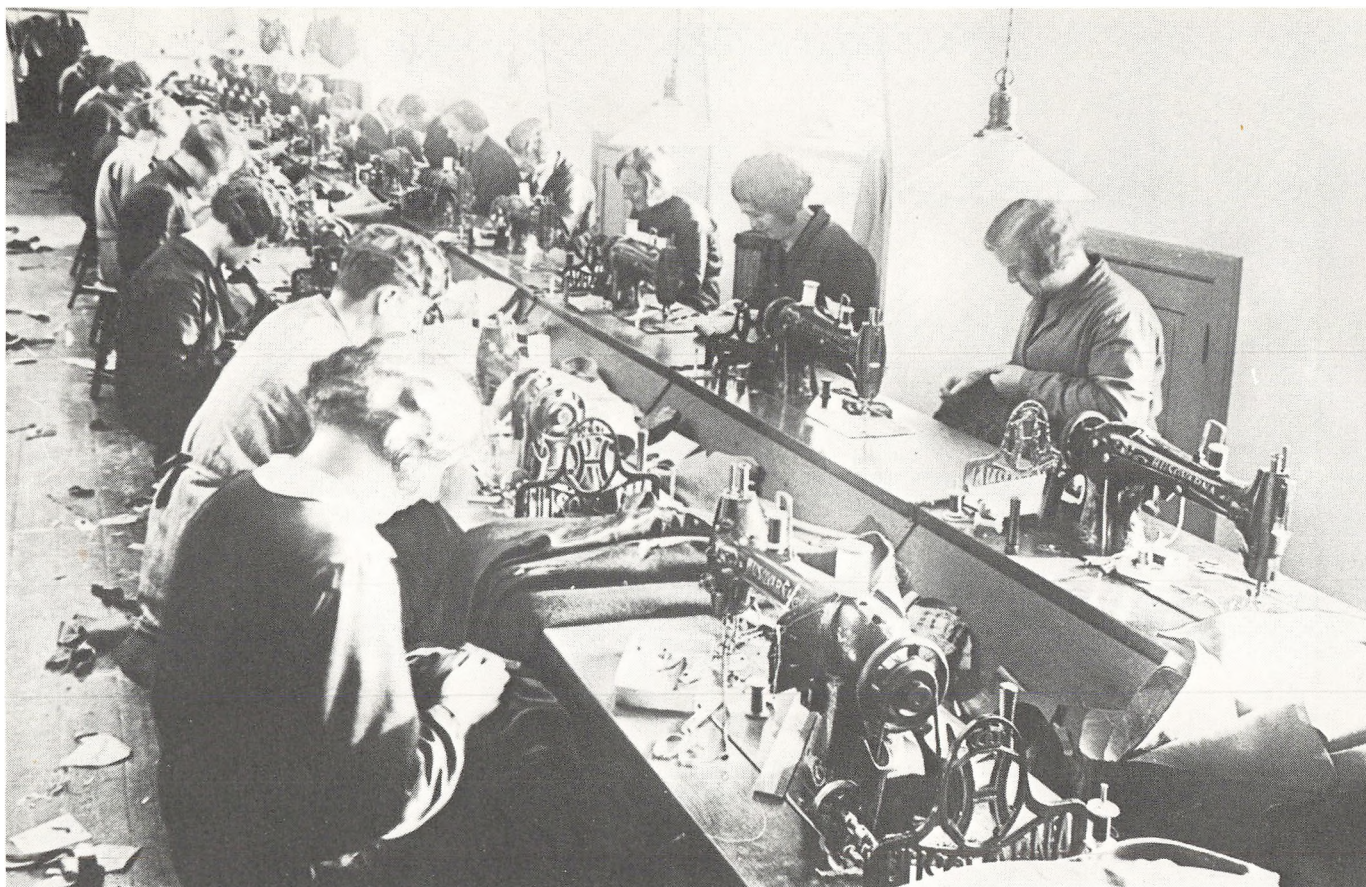

a

70

»Har De nogensinde tænkt på, hvad det vil sige at arbejde 9-10 Timer i en Fabrik, som er opfyldt af en Olielugt, og betjene en af de her stående 40 af Elektricitet drevne Symaskiner!

Nej. De aner næppe hvilket nervepirrende Slid, Kvinderne her må døje! Og hvilken Lettelse, når Motoren endelig standser. Og hvor er vi alle glade, når vi kommer ud på Gaden i den friske Luft.

Men derefter skal jeg skynde mig hjem for at lave Mad til Mand og 4 Børn, gøre rent og i det hele taget, så godt som Forholdene tillader det, passe Huset og tage mig af Mand og Børn.

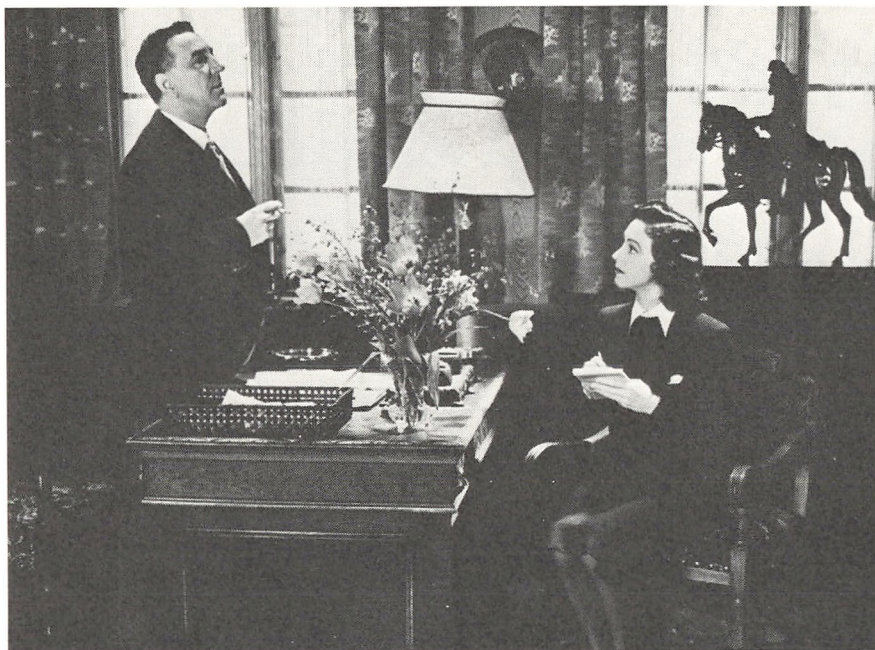
Dette er Livet for et uhyggeligt stort Antal Kvinder. Så kan man tale om Fremskridt og Humanitet så meget man vil. Tidens største sociale Spørgsmål, at lette Byrderne for Slægternes Mødre, og dermed skabe en bedre Slægt, er stadig lige uløst. Kun i Socialismens fuldstændige Gennemførelse ser jeg Kvindernes Frigørelse.«

1919

74

75

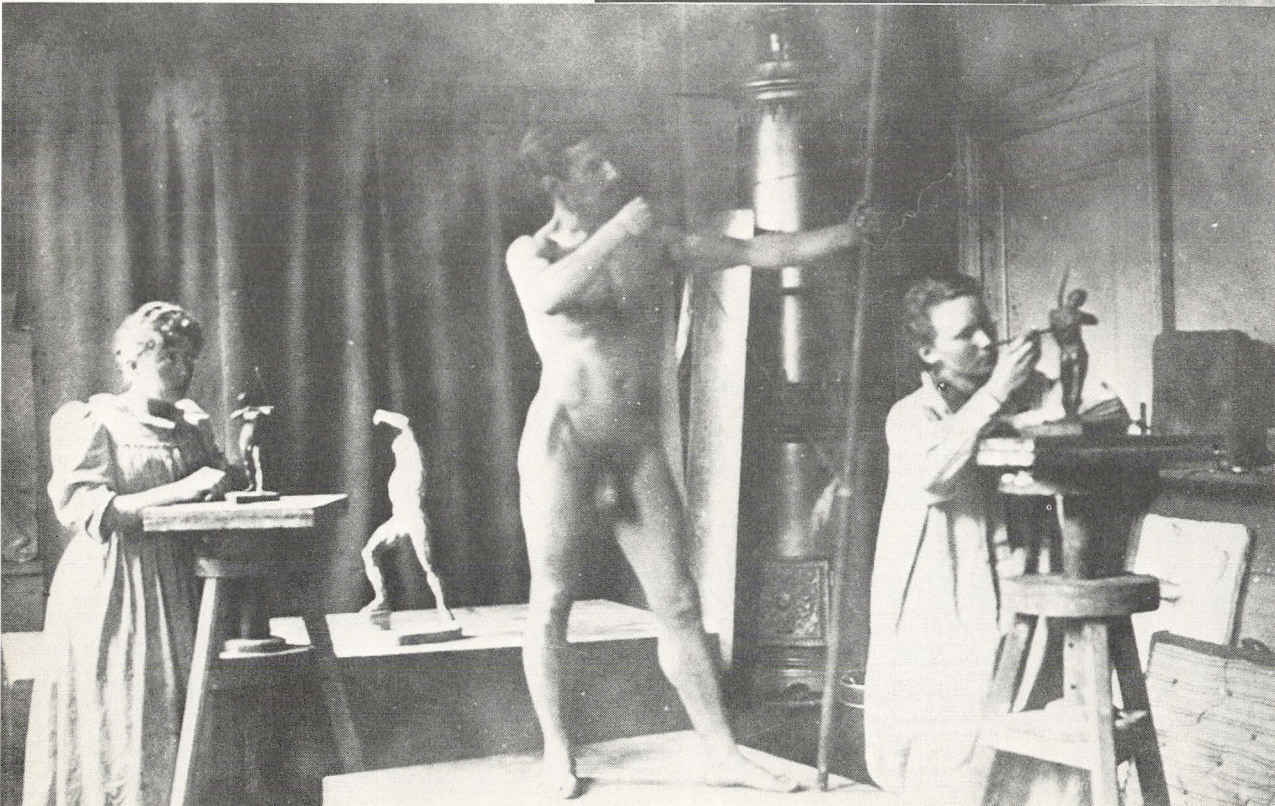

»Vi maa komme videre end til at tænke Mandens Tan-
ker efter, vi maa tænke selv, ville noget selv og føle os
bundne af vor egen Samvittigheds Afgørelse. Da vil vi
naa frem til at kunne leve paa eget Ansvar, saa vi i alt
vort Arbejde og al vor Færd ikke først spørger om og
mest tager Hensyn til, hvad Manden mener, men til,
hvad vor Samvittighed tilskynder os at gøre, hvad der
er vor egen Overbevisning.«

Den frie kvinde

Milepæle i danske kvinders organisering.

71 72

1880

83

85

86

96

99

1906

Dansk kvindesamfund
oprettes

Kvindelig læseforening
dannes

Den kvindelige tjenesteydende
forening stiftes

Strejke blandt kvindelige
tobaksarbejdere

Det kvindelige arbejderforbund
dannes

Det kvindelige arbejderforbund
opretter en strejkekasse

Danske kvinders nationalråd
stiftes

Københavns tjenestepige-
forening dannes

Syerskernes forbund
stiftes

Syerskernes forbund agiterer i
provinsen og holder udstilling

1940

37

30

25

20

15

10

Kvinder får valgret

Arbejderkvindernes oplysningsforening dannes

Demonstration for Leunbachs abortsynspunkter

International socialistisk kvindekonference i København

Den danske husmoderforening dannes

Kvindestrejke i jern og metal

Sygeplejersker holder nordisk konference

Den store telefonstrejke

Hr. Doktor Lundbech

Jeg komme til Dem da jeg er fortvivlet, vi har 7 Børn i Alder fra 1½ til 14 Aar og jeg er bange for det er galt igen, kan det hjælpe at jeg Sæbeudskylling hver Dag? Vi kan ikke forsørge alle de Børn med den lille Ugeløn min Mand har, der er kun gaaet godt 14 Dage over Tiden, saa hvis jeg kunde tage det væk med Sæbevand, var der vel ingen Synd i det. Jeg var hos Lægen igaar men kom for sent da jeg ikke rigtig vidste Bopælen. Jeg har ogsaa været sygemeldt for Anæmi og mine Nerver samt Struma i to Aar, og jeg er bange, jeg skal falde tilbage igen. Haabende paa Doktor Lundbæk kan hjælpe mig, men jeg skal maaske helst komme derud en bedrøvet Moder

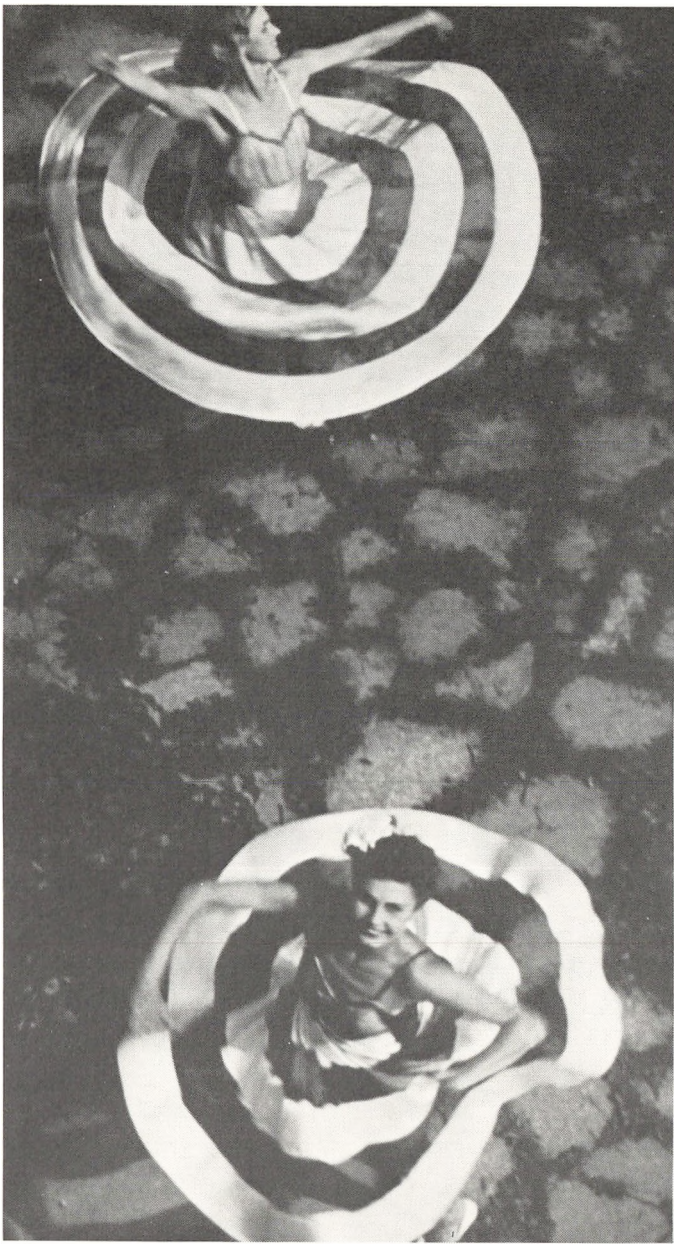

Der har hidtil hersket en stærk og almindelig modvilje mod brugen af forebyggende midler. Det er ikke mærkeligt, naar man tager i betænkning, at kvindens SELVBESTEMMELSESRRET er et slags OPRØR MOD MANDENS ENEHERREDØMME, som har eksisteret gennem aartusinder. Nu begynder det imidlertid at dages! Fornuften og retten er ved at vinde sejr! Den tid er maaske ikke fjærn, hvor alle landets læger eller i hvert fald de fleste af dem vil føle det som deres pligt at give de kvinder, som ønsker det, sagkyndig vejledning i brugen af de midler, der sikrer KVINDENS SELVBESTEMMELSESRRET!

Helt forsvarlig er den frivillige Ufrugtbarhed kun, naar en Fødsel vilde medføre Fare for Moderens Liv. Derimod er den absolut forkastelig, naar Motivet er Magelighed, Ulyst til at anvende Tid paa Børneopdragelse eller Frygt for – at faa sin Figur ødelagt. Dette sidste Motiv spiller virkelig en Rolle for mange Kvinder! Heldigvis er de bredere Lag ikke saa fortrolige med Midlerne til at forebygge Befrugtning.

89

90

94

96

a

b

Kvindeliv historisk set

Danmark så meget anderledes ud i 1940 end i 1880. Omkring 1880 var den danske befolkning på 2 millioner. I 1940 var indbyggerantallet fordoblet. Samtidig med at børnedødeligheden var faldet, var også fødselstallet dalet. Alene dét skabte nye muligheder for kvinderne. En 10 års pige i 1880 var i 1940 blevet 70 år gammel og havde måske en datterdatter på 20 år. Livsforløbet og kvindeidealet ændrede sig radikalt for disse tre generationer kvinder, som der her skal gives et billede af. Denne ændring hang tæt sammen med den økonomiske og samfundsmæssige udvikling i perioden.

Det var tidsrummet, hvor de store vandringer fra land til by skete i forbindelse med industrialiseringen. De store van-

dringer faldt i 1880'erne og siden i 1930'erne, og det var især kvinderne, der søgte mod byerne. Mange flere mænd end kvinder emigrerede til USA. Kvindernes tidligere så vigtige arbejdsfunktioner på landet blev stort set indskrænkede til havebruget og det almindelige husarbejde som madlavning og rengøring. Dette var nu omfattende nok for en gårdmandskone og en enkelt tjenestepige. Tidligere havde kvinderne været helt uundværlige i selve produktionen. Når der nu blev oprettet mejerier f.eks., blev mælkebearbejdningen maskiniseret, og det tidligere kvindearbejde blev til mandearbejde. På samme måde gik det med andre produktioner, der havde været knyttet til landbohusholdningen.

Også i byerne havde der været produktionsfamilier, f.eks. i købmandsgårdene, men også her ændredes forholdene. Udviklingen gik mod adskillelse af bolig og arbejdssted, mod opsplittning mellem familie og produktion.

Der opstod arbejderkvarterer – i København typisk »broerne«, Vesterbro og Nørrebro – hvor familier boede i lejligheder, ofte på 25 m² og derunder.

De kvinder, der søgte fra landet til byerne, havde i begyndelsen flest arbejdsmuligheder i byhusholdningerne. De blev tjenestepiger, kokkepiger, vaskekoner eller

måske ligefrem husbestyrerinder. Det var hårdt og vedvarende arbejde til en ussel løn, og tit måtte tjenestepigen også stå til rådighed seksuelt for husets mandlige indvånere. Langt op i 1940'erne var der stadig mange unge kvinder i huset på utålelige vilkår.

Prostitution var én af de få alternative muligheder for kvinderne for at forsørge sig selv før århundredeskiftet. Men med industrialiseringen, der hovedsageligt skete fra 1880'erne til 1. verdenskrig, fik kvinderne efterhånden friere muligheder for at vælge f.eks. fabriksarbejde.

I denne periode blev familielivet adskilt fra arbejdslivet. Kvinder fik flere og andre arbejdsmuligheder uden for hjemmet. Kvinder fødte færre børn. De børn, der blev født, overlevede som oftest den spæde barndom. Børneopdragelsen blev et centralt anliggende for kvinderne; de følelsesmæssige bånd mellem mor og barn blev dermed afgørende for familien som institution. Familieidealet blev kernefamilien med den udearbejdende far og den hjem-

megående mor. Men idealet stødte sammen med den daglige virkelighed i arbejder- og middelklassen: dér var mange kvinder nødt til at arbejde ude. I samme åndedrag som kvindeidealet centreredes om kvinden som hjemmets sjæl, repræsentant for kærlighed og omsorg, søgte kvinder i alle klasser på forskellige måder at bryde hul på

denne identitet. De begyndte at stille krav om at få del i mænds privilegier, om at få adgang til uddannelse og løn på de samme vilkår.

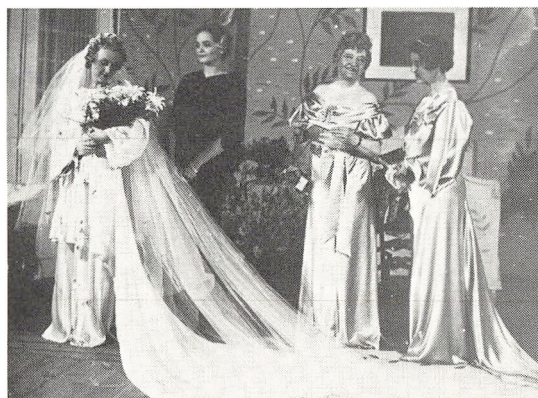
Familie, gift – ugift

Der var stadig flere kvinder, der gjorde krav på at være med i det store samfund, og det blev mere og mere urealistisk at se kærlighed og ægteskab som det eneste livsindhold. Selv om splittelsen mellem familieliv og samfundsliv var belastende for mange kvinder.

Kvindernes nye liv og familiens forandring fra produktionsfamilie til kernefamilie medførte også lovændringer om kvinders rettigheder. Siden 1857 var ugifte kvinder blevet myndige ved det 25. år – en myndighed, de mistede ved ægteskab – men i 1899 blev også gifte kvinder myndige. Manden havde dog stadig rettigheder i forhold til fællesformuen, børnene og valg af bopæl. Først i 1922 fik kvinder medforældreret over deres egne børn, og i 1925 blev den formelle ligestilling i ægteskabet gennemført ved lov. Den gensidige forsørgerpligt var en kendsgerning, men på den måde, at bidraget til forsørgelsen godt kunne bestå i virksomhed i hjemmet,

som det hed. Så det var en ligestilling, der byggede på den kønsbestemte arbejdsdeling – og økonomisk var kvinden bundet til ægteskabet som institution.

Bag den tilsyneladende ligestilling herskede der stadig nogle patriarkalske strukturer, som blot blev mere indirekte ved overgangen fra husholdsfamilie til kernefamilie. I denne familie var pater familias ikke længere husbond, der åbent udøvede sin magt. I borgerfamilien fik han magt ved at være den eneste formidling til omverdenen, til arbejdet og samfundet. Og i arbejderfamilien udøvede han magt ved at få den bedste stol, den bedste mad; han havde retten til at banke resten af familien og tage beslutningerne i væsentlige sager.

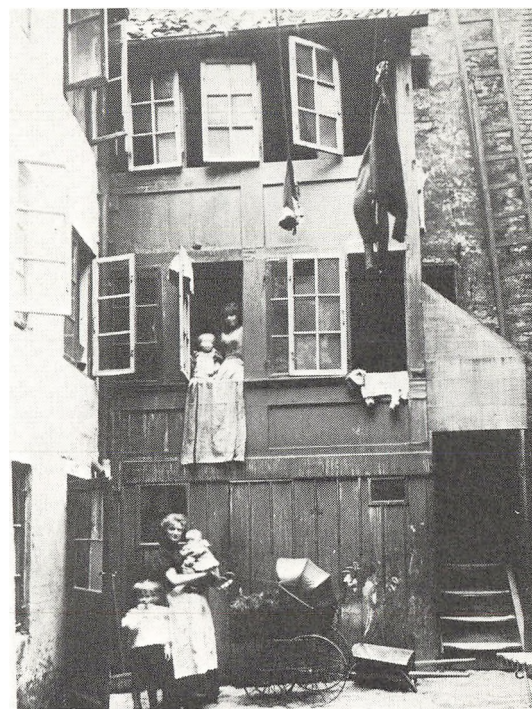
Alt det på trods af, at han kun opholdt sig i familien i få timer hver dag.

Selve den kristne vielsesceremoni viste også patriarkatets magt: Faderen overdrog datteren til ægtemanden. Kvinden bar slør, som skulle beskytte hende mod andre mænds blikke, og den hvide kjole var symbolet på den renhed og seksuelle ubrugthed, som hun skulle aflevere til den mand, der ikke fik stillet de samme krav.

Fra begyndelsen af århundredet gik vielsesalderen ned. Folk giftede sig tidligere, og fik deres – færre – børn tidligere.

Der opstod dermed en længere fase i kvinders liv, hvor de ikke var optaget af børn.

Tvungen til at forsørge sig selv gav også mulighed for at komme uden for hjemmets fire vægge. For kvinderne selv brød det hul på kvindeidentitetens binding til privatsfæren. Men mange kvinder var helt

alene om forsørgelsen af børn. I nogle af de københavnske arbejderkvarterer var op mod 40% af familierne enlige mødre med børn. Og man ved med sikkerhed, at 10% af børnene var født uden for ægteskab. Holdningen til de »uægte« børn og deres mødre var meget langt fra at være positiv, og kvinder kunne især omkring århundredeskiftet være tvunget til at føde i dølgsmål eller ombringe deres børn. Fødselsstiftelsen i København støttede ugifte fødende. Mange af de »uægte« børn blev sat i pleje – ofte under urimelige vilkår. Så kunne mødrene f.eks. forsørge sig selv som

ammer, altså direkte blive ansat som mælkegivere i en borgerfamilie. Ammen skulle helst være fra landet – det borgede i den almindelige opfattelse for mælkens kvalitet.

Op mod slutningen af perioden – med seksualitetsdebatten i 1920'erne og 1930'erne – blev indstillingen til de enlige mødre mere tolerant. I 1937 fik børn født uden for ægteskab samme rettigheder i forhold til deres far som ægtefødte børn.

De ugifte kvinder i mellemlag og overklasse var blandt dem, der kom til at tegne den borgerlige kvindebevægelse. Nogle var de »skyggetanter«, der var tilbehør til den øvrige familie og selvskrevne børnepassere og medopdragere. Andre arbejdede aktivt for at forbedre kvinders adgang til uddannelse og erhverv – gennem perioden sammen med stadig flere gifte kvinder.

Familie, husarbejde – arbejde

Langt de fleste kvinder tog husarbejdet som en selvfølge. Jo mere velstillet familien var, des mindre tog husmødrene dog del i det praktiske husarbejde. Men det var

dem, der organiserede det hele – og lærte døtrene de kvindelige dyder, der var knyttet til hjem og husarbejde og omsorg.

For arbejderkvinderne så det anderledes ud. Før århundredskiftet var det så som så med det huslige arbejde – der var kun tid til at gøre de aller mest nødvendige ting. Men efter 1. verdenskrig ændredes forholdene langsomt, så arbejderkvinderne fik øget mulighed for at virkeliggøre drømmen om husmoderrollen som den trivedes i mellemlagene og overklassen.

Arbejderhusmødrene kom dog aldrig til udelukkende at hellige sig hjemmet. De var nødt til at forsørge familien selv eller sammen med deres mænd, og stod alene med ansvaret for de små børn i den tid, hvor vuggestuer og børnehaver var interessante sjældenheder. Det problem klarede kvinderne ved at tage lønnet hjemmearbejde trods en utrolig lav betaling. Hjemmesyning var det mest udbredte lønarbejde for arbejdermødre. De største børn kunne deltage i arbejdet, de mindste kunne ammes og overvåges.

Efterhånden som industrialiseringen skred frem, gik mange af de kvinder, der ellers havde kunnet se frem til en »karriere« som tyende, over i fabriksarbejde. Så når der tales om, at det var i de »glade tressere«, at kvinder kom ud på arbejdsmarkedet, er det ikke rigtigt. Arbejderkvinderne har været der i årevis. De fik det ufaglærte, monotone arbejde. Typiske kvindeområder var en videreførelse af det

huslige arbejde på det industrialiserede plan, og allerede tidligt tegnede mønsteret sig til det kønsopdelte arbejdsmarked: Kvinderne arbejdede i nærings- og nydelsesmiddelindustrien, på konfektions- og tekstilfabrikker. Hvor de før havde syltet, pakkede de nu konserver. Mens de tidligere havde fremstillet tøj til familien, stod de nu på væverierne. På den måde blev kvinderne disciplinerede til dobbeltarbejdet.

Kvinderne på fabrikkerne startede en kønskamp i arbejderbevægelsen: Mændene agiterede mod kvinder på arbejdspladsen, fordi de følte sig truet, og med nogen ret. For de underbetalte kvinder kom til at fungere som løntrykkere. Omkring 1870 var de ufaglærte kvinders løn ca. halvdelen af mændenes. Det kostede hårdt slid i arbejderbevægelsen at nå frem til en vis udjævning, men i mellemkrigsårene var kvindeløn stadig kun 2/3 af mandsløn for samme ufaglærte arbejde. Selv efter ligelønnens indførelse i 1973 lå kvindelønnen stadig 1/5 under mændenes.

Også på andre områder flyttede kvindearbejdet fra hjemmet ud på arbejdsmarkedet. Kvindernes kærlighedsarbejde blev nu omsorgsarbejde uden for familien (uden at det dog måtte forsømmes derhjemme!). Det var kvinder, der arbejdede på børnehjem, inden for sygeplejen og som lærerinder på skolens første trin. Prosti-

tutionen, som kvinder tyede til, når der ikke var andre indtjeningsmuligheder, fungerede som et »omsorgsarbejde« for mænd, hvor det for kvinderne selv var arbejdsløshedsarbejde.

Kvindearbejde var generelt ude og hjemme opfyldelse af andres behov: pudse andres sko, passe andres børn, pleje andres seksualitet ...

På kontor- og handelsområdet havde kvinderne underordnet arbejde, hvad enten de var »medhjælpende hustruer« eller egentligt ansatte. Det var mest kvinder fra middelklassen, der fik arbejde som kontor- »medhjælp«, som telefonistinder og som ekspeditricer. På den måde disciplineredes kvinder til opofrende, lavtlønnet servicearbejde.

Det var vanskeligt for kvinderne omkring århundredeskiftet at blive accepteret som værdige til at være på arbejdsmarkedet. Først efter 1. verdenskrig kunne middelklassens unge døtre så småt begynde at opfatte selvforsørgelse som værdigt for en kvinde. Og vel at mærke kun *selvforsørgelse*. At kvinder også var i den situation, at de skulle forsørge andre, blev der ikke taget højde for. F.eks. indenfor stat og kommune blev den lovmæssige ligestilling indført i 1919, men diverse obligatoriske forsørgertillæg blev lagt på mænds løn. Ikke på kvinders ...

Det blev i første omgang middelklassens og overklassens kvinder, der havde kræfter til at bryde med den kvindeforagt og det formynderi, der prægede uddannelse og arbejdsmarked. Flere og flere kvinder søgte adgang til varieret, selvstændigt

arbejde; det arbejde, som gav magt, privilegier og prestige. Men kampen for det gik ikke stille af. Da f.eks. Nielsine Nielsen som den første kvinde søgte optagelse på det lægevidenskabelige studium, rystede det den ganske lægestand. Men ind kom hun med det resultat, at kvinder fra 1875

havde adgang til universitetet. Formelt altså.

Pigeopdragelse og -uddannelse

Mens børnene tidligere havde arbejdet fra de var meget små, blev de i perioden overflødiggjort som arbejdskraft. Barndommen ændrede derfor karakter.

Barnet fik sin egen verden, en miniatureverden, hvor legetøj repræsenterede virkeligheden. Børn kom i børnetøj, fik børneværelser og børnebøger. Det var omkring 1880, at pigerne begyndte at lege med dukker. Der havde eksisteret dukker før da, men de var ikke beregnet for børn. Det var modedukker, der forestillede voksne kvinder, og de var ikke til at lege med. Efterhånden blev der fremstillet dukker til børn, ungpigedukker, børnedukker og senere babydukker.

Dukkerne blev mere og mere barnlige og realistiske, fik mave og deller, men først meget sent kønsorganer.

Dukkerne erstattede virkeligheden på den måde, at pigerne nu i stedet for at være barnepiger eller ansvarlige for mindre søskende blev opdraget til deres kommende rolle som mødre ved at lege med dukkerne. Dukkehuset var også et yndet legetøj. Et hjem i lille målestok, hvor pigen kunne indrette et velordnet hus og ved at lege med miniaturetingene lære om sin voksenrolle som husmor.

I de borgerlige miljøer faldt opdragelse og uddannelse stort set sammen for pigernes vedkommende. Døtre gik ikke i skole så længe som sønner. Ved konfirmationsalderen begyndte uddannelsen til hustru, moder og husmoder. Den foregik som regel i hjemmet og omfattede udover husførelse eventuelt også litterære, sproglige og musikalske kundskaber samt færdighed i håndarbejde. Der var også private pigeskoler, men disse kunne ikke give adgang til de højere uddannelser på samme måde

som latinskoler, hvor kun drenge gik. Hvad enten uddannelsen foregik i hjemmet eller på skolen, så var formålet det samme, nemlig at pigerne skulle indlære en vis almen dannelse samt nogle praktiske færdigheder, som var nødvendige for at kunne administrere et borgerligt hjem. Denne uddannelse som udelukkende sigtede mod hjemmet og giftermål kom til kort i slutningen af 1800-tallet. Den var stadig tilstrækkelig for de kvinder, der blev gift, men der var mange ugifte kvinder, som skulle forsørge sig selv, og som på grund af deres klassebaggrund ikke kunne tage tyendearbejde.

Der opstod uddannelsesmuligheder for kvinder, som sigtede mod offentlige erhverv, lærerinder, telefonistinder osv. Efterhånden blev de fleste uddannelser åbnet for kvinder. I 1903 fik pigerne adgang til gymnasiet, men der var ikke mange, der benyttede sig af muligheden. I 1940 var der 65% af pigerne (mod 40% af drengene), der tilhørte det, vi i dag kalder »restgruppen« – gruppen, der ikke har nogen uddannelse ud over folkeskolen.

Omkring århundredeskiftet blev der indført et princip om fællesskole. Det vil sige, at piger og drenge lærte det samme, selv om de gik hver for sig – i drenge- og pigeklasser eller i hver sin skole. Nogle fag

som håndgerning og sløjd var dog kønsopdelt og senere kom husgerning til.

Dansk Kvindesamfund og en række enkeltkvinder arbejdede ihærdigt på at gøre skolekøkken til et skolefag og at få oprettet statslige husholdningsskoler og seminarier, i København f.eks. Den Suhrske Husmoderskole. I begyndelsen af århundredet var der vandrelærerinder, der drog land og rige rundt med et transportabelt køkken og lærte fra sig om dagligkost og rigtig ernæring. Husarbejdet blev rent faktisk forbedret – men uanset klassetilhørsforhold var det pigerne, der blev opdraget og uddannet til husmorrollen. Pigerne i arbejderklassen fik ikke musikundervisning og havde ikke dukkehuse – de kom ud som tjenestepiger og lærte ad den vej husmoderens arbejdsopgaver. Men de lærte også noget andet: de lærte at leve en tilværelse som ufrie mennesker, der 24 timer i døgnet måtte »være parat så snart der blev kaldt«. Arbejderklassens piger blev opdraget til at arbejde konstant.

I alle klasser blev pigerne opdraget til at tage sig af hus- og omsorgsarbejde, og derfor blev de opdraget til at opfylde andres behov før deres egne, som tjenende ånder.

Alt styrede pigerne i den retning, også den ungpigelitteratur, der opstod. Før 1870 var der ikke nogen egentlig børnelitteratur, men nu kom pigebøger og drengebøger, som var en slags tidsfordriv, men som også tjente til at styrke børnene moralsk og give dem modeller. I pigebøgerne spillede forældrenes mening en stor rolle, og handlingen foregik i hjemmet. Drengébøgerne handlede om den store verden, og hvis pigebøgerne blev for kedelige, læste pigerne drengebøger, mens drengene holdt sig langt væk fra pigebøgerne. En type pigebøger havde drengepigens som heltinde, men de oprørske piger faldt som regel til føje og blev blide. Pigebogsforfatteren Bertha Holst, der udgav en række bøger 1910-1915, skrev *Spirrevip* (genoptrykt i 50'erne), som er en næsten masokistisk kvindetype. Hun lider og lider, men i stilhed. Pigebøgerne uds spillede sig ofte i borgerlige miljøer. *Tudemarie-serien* er eksempel på en social bevidst børnebog, men kvindeligheden fornægter sig ikke. Alene navnet: *TUDEmarie* ...

Fritid, organisering og kvindesamvær

»Vi skal-arme bøj – vise Jer
– opad stræk – at også vi –
– udad stræk – kvinder har –
– hofter fat – musker og kan –
knæ bøj – lave kraftpræstationer«

Skrev en kvindelig redaktør i 30'erne. For perioden 1880-1940 er også et tidsrum, hvor kvinderne tilkæmpede sig ret til at udfolde sig ud over hjem og arbejde. F.eks. ved at dyrke sport, selv om der blev advaret kraftigt mod »øvelsernes skadelige indvirkning på den kvindelige organisme«. Egentlig er »fritid« slet ikke et begreb, der var tænkt ind i kvinders liv. Mens familielivet var fritid for manden, var det forbundet med arbejde for kvinden. Hvor det forventedes, at de skulle bruge al fri tid til broderier og klaverspil, tiltvang nogle kvinder sig nu adgang til aktiviteter, der hidtil havde udgjort »mandlighedens« privilegieområder: foreningsliv, sport og litteraturlæsning, som gav adgang til at deltage i den voksende offentlige debat om »kvindens stilling«.

Der var en kombinationsmulighed af uadvendthed og traditionel kvindelighed, som bestod i velgørehedsarbejde. Det var meget anerkendt under 1. verdenskrig, at kvinder pakkede forbindinger, syede og indsamlede tøj, og den samme dobbelthed oplevedes i mange kvinders udadrettede omsorg for gamle og syge og fattige. Det var kærlighedsarbejde, der ikke var usynligt som husarbejdet. Men det var et kald, der ikke brød med kvindeidealet. Kærlighedens ånd svævede over denne enorme indsats af kvindeenergi. Ingen tog anstød af den slags arbejde, selv om kvinderne udførte det udenfor hjemmene.

Det gjorde mange derimod, da kvinder begyndte at bruge en del af deres fritid på det offentlige liv: deltage i politiske foreninger eller diskussions- og foredragsforeninger, som f.eks. *Kvindelig Læseforening*.

De kvindelige forfattere havde deres store gennembrud. Kvindeemancipationen var tema i adskillige forfatterskaber, ofte fremstillet som en konflikt mellem arbejde og privatliv, mellem det traditionelle kvindeliv og selvstændighed. Denne litteratur fik en hård medfart af kritikken, den var tendentiøs blev der sagt. Men det var en af måderne at viderebringe kvindepolitiske synspunkter på. Kvinder havde jo ikke stemmeret og dermed ikke adgang til det politiske miljø. Litteraturen kunne selvfølgelig ikke løse tidens kvinders problemer, nogle heltinder gav afkald på kærligheden, andre resignerede over for selvstændig udfoldelse og faldt tilbage til det traditionelle kvindeliv.

For arbejderkvinderne var det ikke børgernes verden, der åbnede sig umiddelbart. De kvinder, der kom ud på fabrik, oplevede her et fællesskab omkring arbejdet og pauserne, hvor snakken gik.

Det som ofte er blevet kaldt »kvindeknaver« fungerede som en værdifuld erfaringsudveksling om de daglige problemer. F.eks. var det her på de store arbejdspladser, kvinderne hentede deres viden om forskellige metoder til at fremkalde abort. Disse uformelle kvindefællesskaber støttede de mange arbejderkvinder i det daglige. Ind imellem kunne fællesskabet også bruges til at stille politiske krav. Der eksisterede faktisk en socialdemokratisk kvindebevægelse fra 1880'erne, både i fagbevæ-

gelsen og i partiet. I fagforeningerne gjorde kvinderne et stort arbejde for bedre arbejdsvilkår, højere løn. Kvinderne blev organiseret i de fagforbund, hvortil deres arbejde var knyttet. Men som lavtlønnede, løst tilknyttede arbejdersker forblev deres organisationsprocent lav.

Og der udspandt sig en veritabel køns-kamp i arbejderbevægelsen: mændene accepterede ikke, at kvinderne organiserede sig selvstændigt, hverken i parti- eller fagbevægelsen. Kønskampen blev ikke kædet sammen med spørgsmålet om ændring af den kønsmæssige arbejdsdeling i familien eller de forskellige krav til kvinder og mænd. Det var jo disse problemer, der hindrede kvinderne i at sætte deres præg på arbejderbevægelsen. Selv om *Kvindeligt Arbejderforbund* er berømt som det – i international sammenhæng – eneste rene kvindearbejderforbund, havde arbejderforbundet allerede efter 1. verdenskrig overtaget den socialdemokratiske autoritet og centralistiske organisationsstruktur. Stadig flere kvinder blev dog organiseret i fagbevægelsen, men det højnede ikke aktiviteten.

I tyverne begyndte en opposition imidlertid at røre på sig i Kvindeligt Arbejderforbund. Arbejderkvinder med Marie Nielsen og Inger Gamborg i spidsen dannede i 1925 AO, *Arbejderkvindernes Oplysningsforening*. Og AO trak hele kvinde-

livet ind i arbejderbevægelsen. Spørgsmålet om ligeløn var vigtigt, men påtrængende var også kvinders ret til at bestemme over deres egen krop. Så krav om ligeløn og adgang til fri abort kom tidligt til at følges ad som betingelser for kvindernes frigørelse.

Abort og abortforsøg blev ifølge »Straffeloven af 1866« straffet med fængsel i op til 8 år. Annoncering for prævention var også forbudt. Seksualitet og forplantning måtte endelig ikke adskilles. Samliv hørte hjemme i ægteskabet og havde det ene formål at sikre slægtens videreførelse, hed det i samfundets patriarkalske seksualmoral. Brugen af prævention var ikke direkte forbudt, men »de franske artikler«, pessar og kondom, var dyre og – uden oplysning om dem – ikke særlig effektive.

Så de ulovlige svangerskabsafbrydelser florerede. Kvinder blev indlagt efter brug af strikkepinde, grøn sæbe, modersprøjte eller stærke gifte. Eller efter at have været hos kvaksalver. Men flere og flere kvinder blev frikendt i retssagerne mod dem.

Så tidligt som i 1911 var syndikalisten Chr. Christensen fremme med krav om oplysning. Hans bog *Arbejderne og børneflokkene* blev solgt i kæmpeoplage, og det var ubetinget fremsynet af ham at kaste sig ud i oplysning om prævention som middel til at forbedre arbejderkvindernes vilkår. Men hans holdning var dog den, at det var mændene, som ved brug af prævention skulle beskytte kvinderne mod den overlast, de hyppige graviditeter var. Det var ikke et ansvar, kvinderne selv skulle overtage.

Men det blev det i stigende grad i 20'erne og 30'erne. Der opstod på det nærmeste en børnebegrænsningsbevægelse, som også fremtvang diskussionen om seksualitet. Her brød kvindernes egne krav igennem. Kravet om retten til at bestemme over deres egen krop. Kravet om at adskille seksualitet og forplantning.

Lægen Leunbach støttede kvindernes

krav – og det måtte han gå i fængsel for. Men det hindrede dog ikke, at der i 1932

blev oprettet to seksualklinikker, en i Esbjerg og en i København. Leunbach var en flittig debattør og skrev åbent om retten til kønsliv uden for ægteskab, om prævention og om seksualrådgivning.

Debatten blussede op overalt. Så kraftigt, at lovgiverne måtte begynde at lytte til kravene. Spørgsmålene blev drøftet i udvalg og kommissioner i 1930'erne, og der blev i 1936 stillet forslag om indførelse af abort med social begrundelse. Forslaget blev først gennemført i 1970, så flere generationer af kvinder har været med i forberedelserne, har deltaget i bevægelsen for selvbestemmelse.

Hvor *Dansk Kvindesamfund* i tyverne og trediverne tog afstand fra kvinders selvbestemmelse med hensyn til prævention og abort, havde kvindesamfundet tidligere haft den største indflydelse og gennemslagskraft i den danske kvindebevægelse. Så tidligt som i 1871 blev Dansk Kvindesamfund startet med det formål at »hæve kvinden i åndelig, sædelig og økonomisk henseende«. Som deres første opgaver arbejdede kvinderne i DK for at skaffe kvinderne adgang til uddannelse og erhverv. De stiftede *Kvindelig Læseforening* og udfoldede en voldsom skolestiftende virksomhed. Disse aktiviteter banede

langsomt vejen for åbning af skoler og erhverv for kvinder. Det andet interesseområde, som Dansk Kvindesamfund satte sig på, var at skaffe gifte kvinder fuld økonomisk myndighed over deres egen indtjening og formue. DK var varsom med at tage generel politisk stilling, hvilket afstedkom, at flere grupper løsrev sig, specielt på grund af den manglende stillingtagen til kravet om valgret til kvinder: i 1886 *Kvindelig Fremskridtsforening*, der gik i mere socialdemokratisk retning, senere *Kvindelig Valgretsforening*. Det var altså ikke Dansk Kvindesamfund alene, der kunne høste den største fortjeneste for tilkæmpelsen af kvindevalgretten i 1915.

Dansk Kvindesamfund arbejdede varmsomt, især efter århundredskiftet, hvor interessen for at få de gifte kvinders arbejde i familien respekteret øgedes. Det var også tilfældet med husmoder- og husholdningsforeningerne, der opstod fra 1895 og fremover. De arbejdede på anerkendelse af husarbejde, respekt for det store arbejde kvinder lagde i hjemmene. Men de stillede ikke spørgsmålstegn ved, at kvinder og husarbejde hørte så nøje sammen. De brød ikke med arbejdsdelingen i ægteskabet eller med kønsrollemønstret. Men kvindesammenhænge og kvindefællesskab var forudsætninger for at der kunne ske brud med den traditionelle kvindelighed, at der blev gjort op med for-

ventningerne til kvinders liv og stillet krav om et bedre liv. Når de mødtes i foreninger og på arbejdspladser var kvinder sammen om en række erfaringer. Vi ved ikke så meget om, hvordan kvindesamværet har udviklet sig, hvordan værdierne mellem kvinder har eksisteret på grund af og på trods af den økonomiske, politiske og holdningsmæssige undertrykkelse.

Men vi ved en del, fordi vi har fotografier af kvinder, som identificerer sig med kvinder og oven i købet nyder det; dét opfatter vi som en glad styrke. Og vi har nogle fotografier af kvinder, som totalt brød med alle forventninger i klædedragt og adfærd. Hvilke drømme og visioner levendegjorde mon disse kvinder eller sådanne fotografier af kvinder i samtiden?

Billednøgle

Alle fotografierne i bogen findes i Danske Kvinders Fotoarkiv. Når originalfotografierne stammer fra en offentlig billedsamling, er stedet anført i parentes.

ABA: Arbejderbevægelsens Bibliotek & Arkiv

FK: Frederiksberg Kommunebibliotek

FM: Filmmuseet

KB: Det Kongelige Bibliotek

KBM: Københavns Bymuseum

KTB: Det Kongelige Teaters Bibliotek

MHM: Medicinsk Historisk Museum

NEB: Nationalmuseets Etnologiske samling, Brede.

PS: Pædagogisk Studiesamling

foto.: Fotograf

Forsidebillet: Kvinder spiller bandy på Peblingesøen, 1917 (KBM).

- 1: Unavngiven pige.
- 2: Unavngiven pige.
- 3: Emma Christine Tegner, 1889.
- 4: Ingeborg Ryder (foto. Frede Riis).
- 5: Viola (foto. Buchhave).
- 6: Ingeborg Ryder, 1899 (foto. Juncker Jensen).
- 7: Unavngiven ung pige (foto. Buchhave).
- 8: Valborg med spædbarn (foto. Marius Mikkelson, Fåborg).
- 9: To unavngivne piger (foto. H.J. Barby).
- 10: Synnøve med Ulla, 1930
- 11: Else og Maude Bauer (foto. V.C. Bauer).
- 12: Frelsens Hærs Hovedkvarter. Madudlevering (FK).

- 13: To unavngivne piger (foto. N.P. Nielsen, Tordenskjoldsgade).
- 14: Unavngiven pige med sin familie og venner.
- 15: KFUK-spejdere.
- 16: Pigespejdere, 1922.
- 17: Frederiksberg Kommunes Svagbørnshjem, Høve Sanatorium, 1929 (FK).
- 18: KFUK-spejdere, Grønsmutter, 1935.
- 19: Tvillingerne Kristine og Margrethe Nielsen, Vesterbrogade (foto. E. Langhoff).
- 20: Syv unavngivne, hvidklædte piger, 1922.
- 21: En gruppe unavngivne børn.
- 22: Else og Maude Bauer med deres mor Emma og en stuepige (foto. V.C. Bauer).
- 23: Unavngivne piger ser på gadefejerske i Adelgade (KBM).
- 24: To unavngivne piger og deres kavalier (foto. Mary Steen).
- 25: 23 elever i Zahles pigeskole (foto. Juncker Jensen).
- 25: a, b, c, d: detaljer af samme fotografi.
- 26: Sløjdklasse for piger. Esbjerg 1911.
- 27: Fysik med frk. Kjeldgård på Zahles pigeskole.
- 28: Husgerningstime på unavngiven skole (PS).
- 29: Konfirmander på Frederiksberg, 1900 (KBM).
- 30: Christiane Donatskys systue i Helsingør, 1888 (foto. Joh. Hansen)
- 31: Kvindelige arbejdere i alle aldre på konvolutfabrik (ABA).
- 32: Inga Francke (i midten) med sine venner på skovtur i 1929.
- 33: Ellen Grove med sin forlovede.
- 34: Postkort med et kaffedrikkende par.
- 35: Ethel Lous.
a: Citatet stammer fra Sylvia Bennet's roman »Gjæringstid« fra 1881.
- 36: Scenefotografi fra skuespillet »Eva aftjener sin værnepligt« af Kjeld Abell opført på Det kongelige Teater i 1936. Fra venstre: Karin Nellesen, Blanche Funch, Jonna Neien-dam, Augusta Blad.
a: Citat fra »På togt i erindringen« af Edith Rode fra 1953.
- 37: Brud med brudgom og brudepiger (foto. Juncker Jensen, NEB).
- 38: Brud med brudgom (foto. N.P. Nielsen,

Gothersgade, København).

- 39: Unavngiven familie – møblerne har far selv lavet – 1915.
- 40: Familien Jørgensen, 1911.
- 41: Brændselshandler Lars Peter Larsen og familie (KBM).
- 42: Kommunehospitalets direktørbolig, justitsråd Vald. Gredsted og familie, 1900 (KBM).
- 43: Unavngiven kvinde med børn i Adelgade 101, 1898 (KBM).
- 44: Signe Marie Agerskov-Nielsen med barnevogn (KBM).
- 45: Ellen og Lisbeth bades (foto. Johanne Inge-mann).
- 46: Ingeborg Ryder med sine forældre Johanne R. og dr. Vilhelm R. 1897 (foto. Juncker Jensen).
- 47: Unavngiven familie i automobil.
- 48: Harriet Hornemann, Euphenia Krog, Elna Hornemann, Emma Benzon, Arnold Krog, Grete Krog og lille pige Hornemann i 1901 (foto. E. Arnholtz, Næstved).
- 49: Emilie Birgitte Lützen med sin sønnesøn Kaj.
- 50: Unavngiven kvinde på sin motorcykel med sin søn bagpå i 1913.
- 51: Unavngiven kvinde med tre børn på ryggen.
- 52: Unavngiven kvinde med to børn i Asylgade (foto. Fr. Riise, KBM).
- 53: Mette Katrine Grønfeldt (nr. 2 fra venstre) med sine kolleger under frokost på Tuborg i 1918.
- 54: Dronning Alexandrine med veninder på systue på Amalienborg under første verdenskrig. De arbejder for Røde Kors.
- 55: Unavngivne kvinder på Københavns Kom-munes arbejdsanvisningskontor i Guld-bergsgade (ABA).
a: Citat fra Marcus Rubin: »Om Kvinders Ad-gang til Erhverv« 1886
b: Citat fra »Kvinden i samfundet« red. af Kirsten Gloerfelt-Tarp. 1953.
- 56: Unavngiven gårdfejerske i Holmensgade 13, 1902 (KBM).
- 57: Lille Marie og frk. Madsen vasker op på stiftelsen »Vesterled«.
- 58: Vågekone madam Olsen på Frederiks Hospital, 1907 (KBM).

- 59: Unavngivne tjenestepiger på herregård, 1904.
- 60: Unavngiven husassistent hos købmand og landstingsmand Axel B. Lange, Frederikssund i 1921.
- 61: Unavngiven amme med Magita i 1875.
- 62: Frk. Christensen (til højre) med kollega på Børnehjemmet af 1870.
- 63: Tv. Margrethe Olsson, forstanderinde for børnehjem i Ålborg, th. barneplejerske Magda Hildebrandt og i midten forstanderindens datter Else Marie Kirstine i 1900.
- 64: Unavngiven lærerinde på Zahles pigeskole.
- 65: Unavngiven damefrisør i 1928 (fot. atelier Aabald, Vesterbrogade).
- 66: Unavngiven prostitueret i »Det røde Hav« i Holmensgade 21 (KBM).
- 67: Unavngivne arbejdersker på Engelsk Dansk Biscuitfabrik i 1925.
- 68: Unavngivne arbejdersker på Engelsk Dansk Biscuitfabrik i 1942.
- 69: Unavngivne arbejdersker på Tuborg. De skræller friske citroner til citronvand.
- 69 a og b: udsnit af samme.
- 70: Unavngivne syersker på konfektionsfabrik i Ålborg i 1934 (ABA).
- a: Citat fra læserbrev i Socialdemokraten 30. marts 1919.
- 71: Unavngivne amagerkoner på Grønttorvet i 1930 (fot. Rading, KBM).
- 72: Unavngivne amagerkoner på Grønttorvet i 1930 (fot. Rading KBM).
- 73: Unavngivne kontordamer i 1930 (fot. Sven Türck).
- 74: Marguerite Viby og Poul Reumert i filmen »Frøken Kirkemus« fra 1942 (FM).
- 75: Marguerite Viby og Poul Reumert i filmen »Frøken Kirkemus« fra 1942 (FM).
- 76: Unavngiven læge (MHM).
- 77: Ingeborg Rasmussen som udlært malersvend med kolleger i 1928.
- 78: Frk. Larsen, den første danske kvindelige droschechauffør i 1911 (NEB).
- 79: Frk. Hedvig Laura Reinhard ved sin medicinske doktorafhandling 3. oktober 1912 (47 år) (fot. Julie Laurberg & Gad).
- a: (Citat fra Birgitte Berg Nielsen: Om hustruens underdanighedspligt fra 1893).
- 80: Unavngivne kvinder i Kvindelig Læseforening (fot. Fred. Riise KB).
- 81: Unavngivne kvinder på Polyteknisk læreanstalt, kandidater i 1897.
- 82: Ingeborg Irminger (til højre) på Kunstakademiet.
- 83: Unavngivne elever på Husassistenternes Fagskole i 1915 (ABA).
- 84: En gruppe tjenestepiger til fagforeningsmøde i Søndermarken i 1903 (ABA).
- 85: Kvindetoget til Amalienborg i anledning af den nye grundlov, der gav kvinder valgret, 1915.
- 86: a: som 80), b: som 84), c: som 85), d: nordisk sygeplejerskemøde i 1920, e: som 87).
- 87: Demonstration til fordel for Leunbach ved hans løsladelse fra Vestre Fængsel i 1936.
- a: Citat fra »Kvinder i Nød. Breve til en læge« udg. af J.H. Leunbach i 1932.
- b: Citat fra J.H. Leunbach: »Kvinden og Forplantningen« fra 1925.
- c: Citat fra »Kvinden som ægtefælle og moder« uden forfatter, 1904.
- 88: Ellen, Xenia, Betty, Ellen, Karen, Inga, Erna & Bodil på sportspladsen i Hillerød i 1931.
- 89: Grete Mollerup (øverst) og Lasse Winkel danser i 1942 (fot. Eyvind Hartmann).
- 90: Inga Francke (til venstre) med veninder på Helgoland badeanstalt i 1922.
- 91: Lasse Winkel danser »En fauns eftermiddag« i 1933 (fot. Herbert Davidsen).
- 92: Asta Nielsen i filmen »Jugend und Tollheit« (FM).
- 93: Ellen Grove ved sin bil.
- 94: Inga Francke som eneste kvindelige deltager i motorcykelløb i 1928.
- 95: Mildred Bojesen på Østrups fægtesal.
- 96: Unavngivne KFUK-spejderledere.
- 97: Unavngivne kvinder fra Slagelse i 1915.
- 98: Unavngivne kvinder på National Konditoriet (fot. Sven Türck, KBM).
- 99: Unavngivne arbejdersker fra Den Kgl. Porcelainsfabrik på ferie i de ansattes sommerhus i Tisvilde.

Kvindeliv - FOTOGRAFIER FRA BYEN 1880-1940 fortæller kvindehistorie på en helt ny måde. I over 100 fotografier vises sider af kvinders liv, kvinders arbejde og kvinders fritid i en periode, hvor kvindeidealet ændredes radikalt. Billederne er grupperet i afsnit som »Pigeliv«, »Hustru/husmoder« og »Den frie kvinde«, og de stammer alle fra Danske Kvinders Fotoarkiv, der blev oprettet i forbindelse med en udstilling, som tre af denne bogs forfattere lavede på Københavns Bymuseum i 1980.

Kvindeliv - FOTOGRAFIER FRA BYEN 1880-1940 er blevet til i et samarbejde mellem fotograf Barbara Adler, arkitekt Grete Silding og folklorist Karin Lützen samt historikerne Bente Rosenbeck og Birgitte Possing.

HØST & SØN